

اوزان و مقادیر در ایران باستان

(آستانه حسابداری)

دکتر کامبیز فرقاندوست حقیقی

لی یوحنا

دکتر فرقاندوست حقیقی، کامبیز، ۱۳۲۶

اوزان و مقادیر در ایران باستان / مؤلف دکتر کامبیز فرقاندوست حقیقی

للی یوحنّا - تهران: بازتاب، ۱۳۸۴

۱۳۶ ص: مصور -

ISBN 964-6394-42-6

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۱۱۶ - ۱۱۸، همچنین به صورت زیر نویس.

۱. وزن‌ها و اندازه‌های ایرانی، ۲. وزن‌ها و اندازه‌های باستانی، ۳ -

ایران. -- اوضاع اقتصادی -- پیش از اسلام، ۴. گاه شماری ایرانی، ۵.

سکه‌های باستانی، الف. یوحنّا، للی، ب. عنوان.

۳۸۹/۱۰۹۵۵

۴۹۵ الف / ۵۷۱۵ HF

۸۴-۲۶۰۹۷ م

کتابخانه ملی ایران

انتشارات بازتاب

اوزان و مقادیر در ایران باستان

مؤلف: دکتر کامبیز فرقاندوست حقیقی، للی یوحنّا

ناشر: انتشارات بازتاب

چاپ اول: پائیز ۱۳۸۵ تهران

تعداد: ۱۲۰۰ نسخه

لیتوگرافی: باهر گرافیک

چاپ و صحافی: جلالی

قیمت: ۱۵۰۰۰ ریال

ISBN: 964-6394-42-6

شابک: ۹۶۴-۶۳۹۴-۴۲-۶

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مرکز پخش: تهران - خیابان انقلاب - خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)

ساختمان دانشجوی - پلاک ۲۲۳ - طبقه اول - موسسه کتاب فرآیند (کوهسار)

تلفن: ۶۶۹۵۶۰۶۹ - ۶۶۴۹۴۵۳۱ فاکس: ۶۶۴۱۷۴۲۵

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۶
مقدمه	۸

اوضاع اقتصادی و مالی در ایران باستان

۱. اوضاع اقتصادی	۱۳
۱.۱. دوره هخامنشیان	۱۳
۲.۱. دوره سلوکیان	۱۴
۳.۱. دوره اشکانیان	۱۶
۴.۱. دوره ساسانیان	۱۷
۲. باج و خراج	۱۹
۱.۲. دوره هخامنشیان	۱۹
۲.۲. دوره سلوکیان	۲۱
۳.۲. دوره اشکانیان	۲۲
۴.۲. دوره ساسانیان	۲۳
۱.۴.۲. خراج به چه نحو و روی چه اصولی مقرر می گردیده است؟	۲۳
۲.۴.۲. مساحت ارضی	۲۴
۳. حقوق و دستمزد	۲۹

اوزان و مقادیر در ایران باستان

۱. وزن، گنجایش	۴۰
۲. مسافت	۶۹

صفحه	عنوان
۹۰	۳. زمان
۱۰۳	۱.۳. پی نوشتها
۱۰۸	۴. تقویم
۱۰۹	۱.۴. گاه شماری دوره هخامنشیان
۱۱۳	۲.۴. گاه شماری دوره سلوکیان
۱۱۴	۳.۴. گاه شماری دوره اشکانیان
۱۱۴	۴.۴. گاه شماری دوره ساسانیان
۱۱۵	۵. سکه
۱۱۶	۱.۵. تاریخ سکه
۱۲۰	۲.۵. پیدایش سکه
۱۲۲	۳.۵. سکه های دوره هخامنشیان
۱۲۴	۴.۵. سکه های دوره سلوکیان
۱۲۵	۵.۵. سکه های دوره اشکانیان
۱۲۸	۶.۵. سکه های دوره ساسانیان
۱۳۰	فهرست اعلام
۱۳۲	منابع و مآخذ

پیشگفتار

دانش و فن آوری امروز، مدیون تلاش و کوشش اندیشمندان و فرزندگان گذشته است که با تدبیر و دوراندیشی خویش، نیازهای انسان را دریافته و در راستای برآوردن این نیازها، گامهای مؤثری برداشته‌اند. بدون تردید رشد و شکوفایی تفکرات نوین و ارائه راه کارهای مناسب، ریشه در گذشته‌های بس دور داشته است. تاریخ همواره نشانگر این مسئله است که چگونه علمی پدید آمده، پرورش یافته و به تکامل رسیده است. یکی از این علوم، پیدایش خط می باشد که اصولاً و بنا بر عقیده بعضی از محققان، برای برآوردن نیازهای محاسباتی بشر اختراع گردیده است. این باور شاید چندان هم دور از واقعیت نباشد چرا که نگاهداری حسابها یکی از نیازهای انسان اجتماعی است و تا زمانی که بشر می توانست به یاری حافظه، کمیتها را مقایسه و نتیجه را در ذهن خویش نگاهدارد، احتیاجی به ثبت ارقام احساس نمی کرد، ولی زمانی که ابعاد عملیات محاسباتی و کمیتها افزایش یافت و از حد حافظه انسان فراتر رفت، نیاز به ثبت ارقام احساس گردید. این ثبت باید به کمک علاماتی انجام می گرفت، بنابراین علائم برای نشان دادن ارقام اختراع شدند و علاوه بر آنها، نماد و شکل چیزها نیز در کنار ارقام نگاهداری می شد. ساده شدن و تجزیه این اشکال و نمادها در کنار اعداد و ارقام منجر به پیدایش خط گردید.

در این کتاب به بررسی آحاد و کمیتهایی پرداخته شده است که در دوران ایران باستان برای انجام عملیات محاسباتی و داد و ستدها به کار برده می شدند و بعضی از آنها پس از سپری شدن قرون متمادی هنوز هم رواج دارند و شاید با تغییراتی در شکل و مقدار، به کار برده می شوند. شاید علت این که مقیاسات قدیمی ایرانی به کلی فراموش نشده و در بعضی مکانها رایج و متداول هستند به این دلیل باشد که در آثار و کتب فقهی به چشم می خورند و در شرق در بعضی نواحی به کار برده می شوند.

مجموعه آحاد و کمیتهایی که از آغاز تاریخ هخامنشیان در مناطق مختلف در کشور ما تداول

و رواج داشته است و تا امروز ادامه دارد، به ترتیب حروف الفبا تهیه و تنظیم گردیده است. لازم به یادآوری است که جمع آوری این آحاد علاوه بر مشکلات مربوط به اختلاف ارزش آنها در ازمنه مختلف، دشواریهای دیگری نیز داشته که اهم آنها اختلاف نظر بعضی محققین و مورخین و جهانگردان درباره مقدار یک واحد معین در زمان و مکان معین می باشد. مشکل دیگر، وجود آحاد متنوع و بی شمار است که می توان گفت در هر منطقه و محل موجود بوده و حتی هر روستایی واحدی برای خود داشته است. نگارندگان تلاش کرده اند تا از نظریه های مستندتر و علمی تر استفاده نمایند و ضمن حفظ امانت در انتقال منابع موثق، تحقیق خویش را تکامل بخشند. همچنین لازم دانسته اند تا اوضاع اقتصادی و مالی دوران پیش از اسلام را نیز که ضرورت به وجود آمدن آحاد و کمیتها را نشان می دهد، بررسی و تعریف نمایند.

امید است که در نهایت، این مجموعه کمکی در شناخت علمی گذشته و حال این دیار بوده و چراغی باشد جهت روشن شدن راه پژوهش در این زمینه.

بر خود لازم می دانیم از استاد گرانمایه جناب آقای مصطفی علیمدد که زحمت خواندن و مرور کتاب را تقبل و با ارائه رهنمودهای با ارزش خود ما را سرفراز فرمودند، تشکر و قدردانی نموده و همچنین مراتب تشکر و امتنان خود را از ناشر محترم ابراز نمایند.

در پایان مهم است متذکر شود که مسئولیت کلیه کاستی های احتمالی بر عهده اینجانبان می باشد و به همین لحاظ از خوانندگان محترم تقاضا دارد آراء سازنده خود را از طریق ناشر منتقل فرمایند تا انشاءاله در چاپ های بعدی مورد لحاظ قرار گیرد.

کامبیز فرقاندوست حقیقی (دکتر) - الی یوحنا

مقدمه

سرزمین ایران دارای یکی از کهن‌ترین تمدن‌ها است. گذشته پر افتخاری دارد که آثار آن طی قرون متمادی با وجود آسیب‌های زمانه، آتش سوزی‌ها، کشتار، چپاول، و بوالهوسی افراد نادان و نالایق به همت انسان‌های بزرگ و وارسته، همچنان بر پا ایستاده و از شکوه و عظمت گذشته و تاریخ، هنر و تمدن مردمان این دیار حکایت می‌کند.

در اغلب نقاط سرزمین پهناور ایران، در زیر خاک و در ویرانه‌ها، گنجینه‌های گوناگونی نهان است که روزگاری هنرمندان و صنعتگران این سرزمین با نداشتن وسایل و ابزار کافی آنها را ساخته و با نقش و نگار و طرح و رنگ یا کنده‌کاری و برجسته‌کاری، قدرت دست و روح هنری خود را به اثبات رسانده و تجسم بخشیده‌اند.

پژوهش و مطالعه در هر بخش از این آثار نه تنها تاریخ گذشته این سرزمین را آشکار می‌سازد، بلکه به شناخت چگونگی تغییر و تحول تاریخ تمدن دنیای قدیم و ارتباطی که ملل از لحاظ نژادی، هنری و اقتصادی با یکدیگر داشته‌اند، کمک شایانی می‌نماید.

انسان‌ها همواره برای زندگی و رفع نیازهای روزانه در تلاش بهبود وضع و تأمین آسایش بیشتر بوده‌اند. همین اصل، یعنی عشق به بهبود زندگی سبب به وجود آمدن تاریخ تمدن شده و ملتها را به سوی روزگاران بهتر و اختراعات و اکتشافات سوق داده است.

کشف آتش و کاربرد فلزات، رویداد مهمی در سیر تکامل بشر بوده است. هنگامی که زندگی اولیه به صورت خانواده و قبیله در آمد و اجتماع تشکیل شد، افراد به همکاری و همیاری با یکدیگر نیازمند شدند و بناچار هر یک با کار و کوشش خود به رفع نیازهای دیگری پرداخت تا به نوبه خود بتواند از دسترنج دیگری استفاده کند.

این روش ابتدائی را باید پایه نظام اجتماع و اقتصاد و اصل داد و ستد دانست. با پیشرفت تمدن و تشکیل شهرها و اختراع خط و ساختن خانه و مسکن ارتباط افراد با یکدیگر بیشتر شد

و مبادله به صورت گسترده‌تری در آمد و کم داد و ستد و معاوضه فردی جای خود را به مبادله و تجارت داد به طوری که کوشش در توسعه امور اقتصادی و ارتباطات، سبب تشکیل دولتها و راهها و تأسیسات دریائی در مناطق دریایی و سازمانهای گوناگون و تنظیم قوانین برای بررسی و انتظام امور گردید، چنانکه قسمت مهمی از قانون همورابی به امور تجارت و کسب و کار مربوط است و صحنه‌های مختلف از نقاشی مصر قدیم، چه آنچه مربوط به امور دنیایی و چه آن که به دنیای بعدی ارتباط دارد، وضع داد و ستد و توزین را نشان می‌دهد. در نقاشیها و کنده‌کاریهای سومری و عیلامی و آشوری، اغلب مجلس خدایان نقش است که در صحنه‌های متنوع، واسطه یا رب‌النوع رابط، شخصی را به حضور یکی از خدایان معرفی می‌کند که هدیه به دست دارد و هدیه را به وسیله رابط، تقدیم می‌دارد و غرض از تقدیم هدیه یا هدایا، انجام معامله‌ای است که درخواست‌کننده تقاضا دارد که لطف و حمایت رب‌النوع مربوط، شامل حالش شود. گرچه این صحنه‌ها کمتر جنبه مادی دارد، ولی نمونه‌ای از امور دنیایی و وضع معاملات در ۳۵۰۰-۳۰۰۰ سال قبل از میلاد است. سپس تشکیل دولتها و رفاه اجتماعی و انضباط امور اقتصادی موجب اصولی گردید که کم‌کم به پیدایش سکه انجامید. مملکت ما نیز در این قسمت مانند سایر رشته‌های هنری باستانی، سهم دارد که نه تنها از نظر سکه‌شناسی و تاریخی قابل ملاحظه است، بلکه از لحاظ هنری نیز بسیار با ارزش می‌باشد.

پیشینه

کتابها و مقالات بسیاری درباره تاریخ، تاریخگذاری، اوزان و مقادیر و سکه نوشته شده است که در خور توجه می‌باشند، معهذاً جنبه کلی داشته‌اند و این چنین به دوره‌ای خاص و محدود از زمان پرداخته نشده است.

در این کتاب سعی بر این بوده تا با گردآوری اطلاعات کافی از کتابهای تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و سفرنامه‌ها و غیره، در مورد پیشینه اوزان و مقادیر در ایران باستان و کاربرد آنها در معاملات و داد و ستدها و نحوه رسیدگی به حسابها و پرداخت حقوق و دستمزدها و... و تأثیر

مشتی که در وضع اقتصادی و اجتماعی آن دوران نهاده و سبب شکوفایی و رونق تجارت و بازرگانی و ارتباطات بین‌المللی گردیده و تا به امروز آثار آن مشهود است و ادامه دارد، گوشه‌ای از این علم گسترده آشکار شود. این مجموعه با کند و کاو در نوشتارهای پژوهشگران، مورخان و جهانگردانی که با عشق و علاقه‌مندی اوقات گرانبهای عمر خویش را صرف تحقیق در مورد آحاد و کمیتهایی کرده‌اند که از زمانهای قدیم در مناطق مختلف و دوره‌های گوناگون در کشور ما متداول بوده و رواج داشته‌اند و در کتب و سفرنامه‌های خود گنجانده‌اند، تهیه گردیده است. این آحاد و کمیته‌ها با مشابه آنها در ملل همسایه که به دلیل تبادلات تجاری و بازرگانی و یا نفوذ فرهنگی وارد آحاد و کمیتهای ایرانی گشته‌اند و تفکیک بعضی از آنها غیر ممکن می‌باشد، مقایسه شده‌اند و اختلاف نظرهایی که در مورد مقدار یک واحد معین در زمان و مکان معین وجود داشت، ذکر گردیده است.

ابداع آحاد و کمیتهایی برای سنجش اوزان و مقادیر، پایه‌ای بوده برای نظم بخشیدن به اوضاع نابسامان اقتصادی و جلوگیری از سوءاستفاده احتمالی سوداگران اقتصادی که در لحظه به لحظه هر گونه داد و ستد و رسیدگی به حسابها و همچنین در جزئی‌ترین مراحل زندگی اجتماعی نیاز به آنها احساس می‌گردیده است. کشف نمونه‌ای رسمی از "ارش شاهی" که مانند خط کشی از سنگ آهک سیاه درست شده و نام داریوش بر روی آن حک است، نشانگر این است که از قدیم الایام نمونه‌هایی از آحاد رسمی ساخته می‌شده و در میادین و مجامع عمومی و معابر شهر در دسترس عامه گذارده می‌شد. از کوچکترین و بی اهمیت‌ترین موضوع روزمره زندگی در هر خانواده (که کوچکترین جزء جامعه می‌باشد) گرفته تا بزرگترین و پر اهمیت‌ترین موضوع اقتصادی دنیا، همگی نیازمند واحدهایی متحد برای ایجاد ارتباط و همبستگی اجتماعی هستند. واحدهایی که نشانگر و بیانگر اوضاع و احوال یک جامعه و ارتباط آن با سایر جوامع می‌باشند. حساسیت مسأله آن جایی مشاهده می‌شود که مثلاً یک مورخ به هنگام تاریخ نگاری یا یک اقتصاددان و حسابدار در موقع رسیدگی به حسابها، به آحاد و کمیتهایی بر می‌خورد که از نظر مقدار و اندازه متنوع بوده و لزوم یافتن سابقه آنها و سنجش و ارزیابی منابع

مورد بررسی را احساس می‌کند. تحقیقاتی از این نوع می‌تواند کمک مؤثری در روشنگری موضوع بنماید. چه بسا امور مهم دنیوی با مطالعه این آحاد و کمیته‌ها که در لابه‌لای اوراق تاریخی نهفته‌اند، آشکار گردد و نقاط ضعف و قوت جوامع و ملل در دوران گذشته، روشنگر راه آیندگان باشد. این امر مادامی امکان‌پذیر خواهد بود که محققانی دلسوز و پر تلاش، گذشته را کاویده، حال را دریافته و برای آینده رهنمودهایی ارائه دهند و نتیجه پژوهشهای با ارزش خود را در اختیار علاقمندان و نیازمندان علم قرار دهند تا بدین طریق راه تحقیقات پربثمرتری را هموار کرده و به بارور شدن علوم کمک کرده باشند.

هدف

اوزان و مقادیر برای امور داد و ستد، معاملات، پرداخت حقوق و دستمزد، یک شکل کردن اقتصاد و بازرگانی و سهولت در امور حسابداری و حسابرسی به وجود آمده‌اند. گاه بعضی از آنها برای چندین منظور بکار برده شده‌اند، مثلاً برای سنجش وزن، مسافت و پول (واحد جریب^۱ یا گریب هم واحد وزن بوده و هم مسافت، شکل^۲ shakal یا سیکل، هم واحد وزن بوده و هم نوعی مسکوک). تحول و تطور آحاد و کمیته‌ها در طول دوران گذشته، بعضی از آنها را منسوخ و بعضی دیگر را جایگزین برخی دیگر نموده است. یکی از اهداف گردآوری این مجموعه، یافتن و ارائه آحاد و کمیته‌هایی است که در دوران پیش از اسلام رواج داشته‌اند و بعضی از آنها ضمن تغییر و تحولی که یافته‌اند، به امروز رسیده‌اند. لازم به ذکر است که در این مجموعه همواره هدف این بوده است تا حتی‌الامکان از موضوع دور نشده و انسجام کار حفظ گردد، معهذا گاهی اوقات لزوم پرداختن به نکات جنبی، منجمله بررسی اوضاع تاریخی دوران کاربرد آحاد و کمیته‌های مورد بررسی احساس گردیده است. در قلمرو موضوع به سوابق تاریخی مندرج در کتب معتبر ایرانی و خارجی استناد شده است. از نظر تاریخی، اوضاع اقتصادی ایران در دوران پیش از اسلام

۱- جریب یا گریب در بخشهای اوزان و مقادیر و مسافت مفصلاً شرح داده شده است.

۲- شکل یا سیکل و صور دیگر آن در بخش اوزان و مقادیر بطور مفصل شرح داده شده است.

مد نظر بوده است که عبارتند از ایران و ایالات متصرفه آن و کشورهای همسایه و سایر مللی که در دوران پیش از اسلام با ایران در ارتباط بوده‌اند و مبادلات اقتصادی و فرهنگی داشته‌اند.

محدودیتها

عوامل محدود کننده بسیاری در هر کار تحقیقی تأثیر می‌گذارد. اهم این محدودیتها به شرح زیر می‌باشد:

۱. گستردگی موضوع.

۲. وسعت و تنوع اوزان و مقادیر، کاربرد آنها در جوامع مختلف و اختلاف نظر در ارزش و مقیاس آنها که گاه باعث به درازا کشیده شدن مطلب می‌گردیده است.

۳. بررسی آثار و نوشته‌های محققین و مورخین ایرانی و خارجی زمان و حوصله بسیاری را می‌طلبیده است که با توجه به نایاب بودن بعضی از منابع، انجام این امر با مشکل مواجه بوده است.

۴. کمبود فرهنگهای لغات زبانهای باستانی مخصوصاً در مورد معنی اصلی کلمه به کار رفته برای آحاد و کمیتهای مورد تحقیق.